

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Gramerciliği ve Şiirlerindeki İzdüşümü

Mazhar Dede

0000-0001-9876-1577

mazhardede@yyu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat

Van, Türkiye

Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı

ROR 041jyzp61

Öz

Hangi dil olursa olsun dillerin dilbilgisi kuralları, o alanda uzman bir grubun bir araya gelerek bir anda oluşturduğu bir kurallar manzumesi olarak düşünülmemelidir. Bilakis dillerin gramerleri, konuşanlar tarafından nasıl kullanıldığına bağlı olarak organik bir şekilde zamanla gelişir, yaygınlaşır ve birer norm haline gelerek o dili konuşanlar tarafından içselleştirilir. Dilbilgisi kurallarının geçirmiş olduğu uzun soluklu bu süreç, çoğunlukla zihinlerde çeşitli soru işaretleri bırakmıştır. Bu bilinmezliklerin yanında her dilin gramer kurallarının ortaya çıkışı serüveniyle ilgili değişik rivayetler de bulunmaktadır. Sahip olduğu bazı özelliklerle diğer dillerden tamamen farklı olan Arap gramer kurallarının ilk ortaya çıkışı sebebiyle ilgili de çok farklı rivayetler ve bu rivayetlere bağlı olarak ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. Tüm bu farklı rivayetlerin ve örneklerin odağında ise kahir ekseriyetle ilmin kapısı olarak tanımlanan Hz. Ali'nin talebesi ve tâbiîn neslinden sayılan Ebu'l-Esved ed-Düelî ismi yer almaktadır. Söz konusu rivayetlerde Ebu'l-Esved ed-Düelî isminin ön plana çıkmasının birçok sebebi sıralanmaktadır. Çevresi tarafından akıllı, zeki, özgüvenli, Arap gramer uzmanı Hz. Ali ile sıkı bir iletişim sahibi olması ve dilin garip ve inceliklerini bilen birisi olarak tanımlanan Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin sahip olduğu başlıca özelliklerden biri de şair olmasıdır. Ebu'l-Esved'e ait şiirler derinlemesine incelendiğinde, şiirlerini sanat ve estetik kaygısıyla yazmaktan ziyade dönemin sosyal ve siyasi yapısını yansıtmaya amacıyla yazdığı görülmektedir. Yazdığı şiirler, dönemin siyasi taraflarına birer cevap niteliği taşıyıp bir karşı koyma mücadelesi niteliğindedir. Şiirleri kendisinden sonra bir araya getirilerek müstakil bir divan haline getirilmiş ve bu divan günümüze ulaşmıştır. Arap gramer kurallarını sistematik hale getiren ilk kişinin aynı zamanda bir şair olması ve şiir divanının günümüze ulaşmış olması, şiirlerinde gramer kurallarına dair bilgilerin doğrudan veya dolaylı olarak yer alıp almadığı konusunda ilgililerin zihinlerinde merak uyandırmaktadır. İlk bakışta şiirlerinde gramerle ilgili bazı konularda kesin yargıda bulunduğu dair bulguların dikkat çekmesi konuyu daha da önemli kılmaktadır. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinde kendisinden sonra kaleme alınmış gramer kitaplarında bulunan kurallara aykırı kullanımların bulunması ve bu kullanımlara dair yapılan açıklamaların şiirlerdeki kullanımlarla örtüşmemesi bu tür kullanımların etraflıca ele alınma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinde gramere dair bilgilerin varlığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte söz konusu bu bilgilerin daha sonra kaleme alınan gramer kaynaklarındaki bilgilerle ne ölçüde uyuyuşunu incelemeyi hedeflemektedir. İnceleme yapılırken başta kendisine ait divandaki şiirleri irdelenerek daha sonra divanında yer almayıp kendisine isnad edilen şiirler için

alanda kabul görülen diğer klasik kaynaklara müracaat edilerek tahlil edici, çözümleyici ve betimleyici bir yöntem takip edilmiştir. Ebu'l-Esved'in şiirlerinde bulunan gramer kurallarına dair bilgiler klasik gramer kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırılarak ortaya analitik bir değerlendirme koymaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belağatı, Ebu'l-Esved ed-Düelî, Hareke, Nahiv, Gramer Tarihi.

Atıf Bilgisi

Dede, Mazhar. "Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Gramerciliği ve Şiirlerindeki İzdüşümü". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2025), 680-702. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.2.11>

Geliş Tarihi	11.08.2025
Kabul Tarihi	11.11.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Grammarianship of Abu al-Aswad ad-Du'alī and Its Reflection in His Poems

Mazhar Dede  0000-0001-9876-1577 mazhardede@yyu.edu.tr
Assistant Professor Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric Van, Türkiye
ROR  041jyzp61

Abstract

Regardless of the language, the grammar rules of a language should not be considered a collection of rules created overnight by a group of experts in the field. On the contrary, the grammar of languages develops organically over time, spreads, and becomes a norm, internalized by speakers of that language, depending on how they are used. The long-term process that grammar rules have undergone has often left many questions in minds. In addition to these mysteries, there are also varying narratives regarding the origins of the grammatical rules of each language. There are many different narrations and intriguing examples related to the origins of Arabic grammar, which differs significantly from other languages in some respects. At the center of all these different narrations and examples is the name of Abu al-Aswad ad-Du'alī, who was considered a student of 'Alī b. Abī Ṭālib, who is generally described as the gate of knowledge, and a member of the lineage of his successors. The aforementioned narrations list many reasons for the prominence of the name Abu al-Aswad ad-Du'alī. Among the principal characteristics of Abu al-Aswad ad-Du'alī, described by his contemporaries as intelligent, clever, self-confident, closely connected with 'Alī b. Abī Ṭālib, an expert in Arabic grammar, and a person well-versed in the peculiarities and subtleties of the language, was also his identity as a poet. A closer examination of Abu al-Aswad's poems reveals that he wrote his poems not out of artistic or aesthetic considerations but rather to reflect the period's social and political landscape. His poems were a response to the political trends of the time and a struggle to resist. His poems were later compiled into a self-contained *Dīwān*, surviving to this day. That the first person to systematize Arabic grammar rules was also a poet and that his poetry collection has survived to the present day raises curiosity in the minds of those interested in whether information about grammatical rules is directly or indirectly included in his poems. The fact that, at first glance, evidence suggests that he held definitive opinions on certain grammatical matters in his poems makes this issue more significant. The presence in Abu al-Aswad ad-Du'alī's poetry of usages that diverge from the rules later codified in grammar books, and the inconsistency between these usages and the explanations offered therein, underscore the need for a more comprehensive examination of such linguistic phenomena. This study aims to reveal the presence of grammatical information in Abu al-Aswad ad-Du'alī's poems. Furthermore, it aims to examine the extent to which this information aligns

with information found in later grammatical sources. In the course of analysis, the poems contained in his own *dīwān* were first examined, after which poems not included in the *Dīwān* but attributed to him were analyzed with reference to other classical sources recognized in the field, employing an analytical, interpretive, and descriptive methodology. An analytical evaluation was made by comparing the information on grammatical rules found in Abu al-Aswad's poems with the information in classical grammar sources.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Abu al-Aswad ad-Du'alī, Ḥareke, Naḥiv, History of Grammar.

Citation

Dede, Mazhar. "The Grammarianship of Abu al-Aswad ad-Du'alī and Its Reflection in His Poems". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 11/2 (December 2025), 680-702. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.2.11>

Date of Submission	11.08.2025
Date of Acceptance	11.11.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Ebu'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688), yaşadığı dönem ve kişiliğiyle oldukça dikkat çeken bir şahsiyettir. Arap grameri ve dilin nadir kelimeleri konusunda derin bilgi sahibidir. Ayrıca dönemin siyasi olaylarına duyarsız kalmaması, onun şiirlerinin muhtevasına ve gramerle ilişkisine yönelik merakı artırmıştır. Kaynaklar Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'yle (öl. 40/661) savaflara katıldığını, onun sıkı destekçilerinden biri olduğunu ve dönemin en zekilerden sayıldığını aktarır. Ayrıca nahiv ilminin fâil, mef'ul, muzaf, raf, nasb, cer ve cezm gibi ilk kavramlarını Hz. Ali'den alıp Yahyâ b. Ya'mer'e (öl. 89/708) aktardığını da zikredilir.¹ Sahip olduğu bütün bu yönler, sanat değeri kaygısından ziyade özenle seçtiği şiirlerinin muhtevasına da yansımıştır.

Ebu'l-Esved'in tüm bu ayırıcı özellikleri ile birlikte Arapçanın da konuyla alakalı olup diğer dillerde olmayan temel nitelikleri bulunmaktadır. Bunlardan biri diğer pek çok dilde olmayan harflere ses vermeye yarayan hareke özelliğidir. Hareke olgusu ve buna bağlı olarak i'rab, Arapçanın en önemli özelliklerinden olup anlamı doğrudan etkileyen bir role sahiptir. İslam öncesi ve İslam'ın ilk yıllarında Araplar sahip oldukları selika özelliklerinden ötürü harekesiz metinleri doğru anlam verecek şekilde rahatlıkla okuyabilmişlerdir. Ancak daha sonra İslam coğrafyasının Arap yarımadasının dışına taşmasıyla birlikte Arap olmayan Müslümanların başta İslam dininin kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim* olmak üzere hadis vb. metinleri doğru okuyamama problemi ortaya çıkmıştır. Bu problem doğru okunup anlaşılması amacıyla *Kur'an*'ın noktalanması ve harekelenmesi ile gramer kurallarının belirlenip zapturapt altına alınma sürecini başlatmıştır. Söz konusu bu faaliyetlerin kim tarafından başlatıldığıyla ilgili bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Çok nadir olsa da Arapçanın gramer kurallarının Nasr b. 'Âsım (öl. 89/708) veya Abdurrahmân b. Hüzmûz el-A'rec (öl. 117/735) tarafından belirlendiği iddiası bazı rivayetlerde yer almıştır.² Ancak diğer rivayetlerin neredeyse tamamında gramer kurallarının Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından belirlendiği ve kendisine sorulan "bu ilmi kimden aldın?" şeklindeki soruya "bu ilmin çerçevesini Hz. Ali'den aldım"³ şeklindeki beyanı önceki rivayetin zayıf kaldığını ispatlamaktadır. Ayrıca Nasr b. 'Âsım'ın nahiv kurallarını Meymûn el-Akran'dan (ö. ?) aldığı söylenmiş olsa da isimleri zikredilen her iki şahsın da nahiv ilmini Ebu'l-Esved'den

¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1996), 4/81, 84.

² Kemaleddîn Muhammed Ebu Fadl İbrahîm el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâtî'l-üdebâ* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 19.

³ Ebu Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Mektebetü'n-Nehdetü'l-Mısıriyye, ts.), 2/217; İbnül-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât ala enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm (Kahire: Mektebetü Dâri'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1950), 15; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrût: Dâru's-Sadr, 2008), 22/216.

aldıkları bilgisinin kaynaklarda⁴ yer alması, söz konusu zayıf rivayetleri boşa çıkarmaktadır.

Arap gramerinin ortaya çıkış serüvenini tetikleyen dinamiğin ve bu ihtiyacı doğuran olayın ne olduğuyla ilgili kaynaklarda farklı rivayetlerin olması⁵ da dikkat çeken başka bir husustur. Rivayetler farklı olsa da merkezde hep aynı isim yer almaktadır. O da Ebu'l-Esved ed-Düelî ismidir. Ebu'l-Esved'in gramer kurallarını tespitiyle ilgili anlatılara⁶ bakıldığında Ebu'l-Esved'i bu işe teşvik eden kişi ve olayla ilgili sadra şifa bilgiler ortaya konulmuştur.

Ülkemizde ed-Düelî'nin Arap gramer alanında ve Arap şiir alanındaki yeri ve önemi ile ilgili gerek Kızıklı gerekse de Gündüz önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır.⁷ Yapılan bu bilimsel çalışmalarda Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin hem şiir hem de gramer alanlarında çok müstesna bir yerde durduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu çalışmalar, sonraki çalışmalar için de ufuk açıcı bir rol üstlenmişlerdir. Burada aynı meseleleri tekrar etmekten ziyade konuya farklı bir bakış açısı kazandırıp zihinleri meşgul eden birkaç soruya cevap bulmaya çalışmak oldukça önemlidir. Cevaplanmayı bekleyen sorudan ilki o dönemde her ne kadar gramer kuralları yazılı olmasa da zihnen bu kuralları bilen başkalarının varlığına rağmen Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi ön plana çıkaran özelliklerin ne olduğudur. Diğer bir soru ise Arap gramer tarihi açısından son derece önemli olan bu şahsın şiirlerinde gramere dair konular var mı? Varsa hangi gramer konularını ele aldığı meselesidir. Buradaki son soru da nahiv ilminin kurucuları arasında en önde yer alan Ebu'l-Esved'in şiirlerinde gramerin temellerine yönelik izlerin olup olmadığı ve o dönemin izlerini taşıyan kavram gibi ifadelerin olup olmadığı sorusudur.

1. Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi Öne Çıkaran Özellikler

Arap gramerinin ilk temelleriyle ilgili neredeyse tüm rivayetlerde Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin isminin ön plana çıkması oldukça dikkat çekicidir. Bu bilgi akıllara Ebu'l-Esved'in çağdaşlarından farklı olarak sahip olduğu hangi özellikleri vardı ve gramerin ilk temelleriyle ilgili rivayetlerde anlatılan olaylardan önce konuyla ilgili bir çalışması olup olmadığı sorularını getirmektedir. Ziyâd b. Ebîh (öl. 53/673) ile arasında geçen olay bu konuda farklı bir detayı ortaya çıkarmaktadır. Kaynaklarımızda konuyla ilgili olay şu şekilde geçmektedir:

Rivayete göre Ziyâd b. Ebîh, Ebu'l-Esved'e Arap olmayan Müslümanların sayısının çoğaldığını ve bu insanların Arapçayı bozduğunu söyleyerek ondan bu yabancılar için

⁴ Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*. thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim. (Kahire: Daru'l- Fikri'l-Arabî, 1998), 20.

⁵ Zafer Kızıklı, "Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 268-271.

⁶ Kızıklı, "Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi", 267-275.

⁷ Kızıklı, "Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi"; Muhammed Recai Gündüz, "Bir Zühed Şairi Olarak Ebu'l-Esved ed-Düelî", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 226-243.

gramere dair bir şeyler yazmasını ister. Böylelikle insanların *Kur'an* ayetlerini doğru okuyacaklarını ifade eder. Ancak Ebu'l-Esved bu isteğe hiç ilgi göstermeden olumsuz cevap verir. Buna karşılık Ziyâd b. Ebîh, bir adama Ebu'l-Esved'in geçtiği yola oturmasını ve Ebu'l-Esved yoldan geçerken bilerek ayetleri yanlış okumasını söyler. Adam da ona söyleneni aynen yaparak Ebu'l-Esved yanından geçince sesini yükselterek et-Tevbe sûresi üçüncü ayeti *وَرَسُولُهُ أَنتَ اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* "Şüphesiz Allah ve Resulü şirk koşanlardan uzaktır."⁸ şeklinde okuyacağına yanlış olarak *وَرَسُولُهُ أَنتَ اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* "Şüphesiz Allah şirk koşanlardan ve Resul'ünden uzaktır." şeklinde okumuştur. Bunun üzerine Ebu'l-Esved bu okuyuştan Allah'a sığınarak tekrar Ziyâd'a gelir ve "ben senin talebine olumsuz cevap vermiştim ancak *Kur'an*'ın i'rabına başlamam gerektiğini gördüm"⁹ demiştir. Bunun için de Ziyâd'dan otuz adam istemiş bunları ona düşürmüş en sonunda 'Abdulkays kabilesinden olan birine şu talimatları vermiştir:

Eline Mushaf'ı al. Mushaf'ın yazısından farklı bir boya al. Ağzımı açtığımda harfin üzerine bir nokta, dudaklarımı büzdüğümde noktayı harfin yanına, dudağımı aşağıya doğru bükteğümde ise noktayı harfin altına koy, bu hareketlerden herhangi birini peş peşe yaparsam iki nokta koy diye talimat verdi. Böylelikle Mushaf'ın başından sonuna kadar bu yöntem takip edildi.¹⁰

Burada dikkat çeken husus Ziyâd'ın, Ebu'l-Esved isminde çok ısrarcı olması ve hatta ona bu işi yaptırmak için bir senaryo kurgulayıp bunu hayata geçirmesidir. Ziyâd'ın bu konudaki ısrarının nedeni, farklı kaynaklardaki bilgiler birleştirildiğinde daha net anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili kaynakların büyük çoğunluğu Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'ye olan muhabbetini ve onunla yakın dostluğundan bahsederek ilk nahiv bilgilerini de ondan aldığını zikretmektedir.¹¹ Söz konusu bu bilgi alışverişi sözlü olmanın yanında yazılı materyale dönüştürülmüş malzemenin Ebu'l-Esved'e verilmesi şeklinde de olmuştur.¹² İşin daha dikkat çekici tarafı Ziyâd'ın, Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'den aldığı konuyla ilgili yazılı materyalden haberdar olmasıdır.¹³ Bütün bu bilgilerden Ebu'l-Esved'in nahiv alanıyla ilgili ön bir çalışma yaptığı, konuyu düşünsel boyutta etrafıca ele alıp fikir yürüttü ve bir noktaya vardığı anlaşılmaktadır. Nitekim rivayetlerde anlatılan olayların hemen akabinde öncesi olmaksızın bir anda Ebu'l-Esved'in olayın içinde yer almış olmasının mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.¹⁴

⁸ et-Tevbe 9/3.

⁹ Ebu'l-Esved, *Dîvânü Ebi'l-Esved ed-Düelî* (Bağdat: Mektebetü'n-Nehde, 1964), 11.

¹⁰ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 11; Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 18; İbn Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 60; İbnül-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 5; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/216-217.

¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/81,84.

¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/216.

¹³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 5; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/216, 217.

¹⁴ Abdu'l'âl Sâlim Mekram, *el-Halkatu'l-mefkûde fi târihi'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, ts.),

Ebu'l-Esved ed-Düelî daha önce bu konuları zihin dünyasında belli bir zemine oturtmakla birlikte sahip olduğu şair kimliği, muhakeme gücü, hazır cevap oluşu, sosyal kişiliği ve Arapçanın garibine hakimiyeti ile Hz. Ali'ye olan sevgisi ve arkadaşlığı gibi özellikler bu işte onu ön plana çıkarmaktadır.

ed-Düelî'nin sahip olduğu tüm bu özelliklerle birlikte edebiyatın önemli bir alanı olan münazara konusundaki maharetinin yansımaları karısıyla arasında geçen münazara veya mufaharede de görmektedir. Bu münazaranın sonunda dönemin Basra valisi Ziyâd b. Ebîh (öl. 53/673)'in kendisi için sarf ettiği ifadeler, ed-Düelî'nin dil ve edebiyat konusundaki yeterliliğini ortaya koymaktadır. el-Kâlî'nin aktardığına göre ed-Düelî ile karısı arasında mahkemeye varan bir mesele yaşanmıştır. Buna göre ikili arasında çocuğun kimde olacağı konusunda tartışma yaşanmış ve ed-Düelî, erkek çocuğunu karısından almak istemiştir. Ancak karısı ise çocuğu ona vermeyi reddetmiş ve valinin huzurunda ikisi münazaraya girmişlerdir.

Karısı, valiye dua ettikten sonra bu benim oğlumdur. Karnım onun kabı, kucağım avlusu, göğüslerim kırbasıydı. Uyuduğunda onu yedirir, uyandığında korurdum. Bunu sütten ayrılana, eklemeleri kaynayana ve kişiliği ile mizacı olgunlaşmaya kadar yedi yıl devam ettirdim. Sonra ondan fayda beklemeye ve hakkımı ödemesini umduğum bir zamanda babası, onu benden zorla almak istemektedir. dedi. Ebu'l-Esved ed-Düelî de valiye duadan sonra karısına bu benim oğlum, annesi onu taşımadan önce ben taşıyordum. Annesi onu çıkarmadan önce ben onu çıkardım. Terbiyesiyle ben ilgilendim. Geçimini ben sağlamaktayım. Akli olgunluğa erişmesi ve gerekli kıvraklığa ulaşması için ilminden ona verip anlayış ve muhakememden de onu faydalandırmaktayım, ifadeleriyle karşılık verdi. Bu defa da karısı, doğrudur, o, çocuk hafifken, ben ise ağırken taşıdım. O, çocuğu şehvetle dışarı çıkardı ben ise sıkıntı ve sancılarla sözleriyle kendisinin haklı olduğunu ifade etmeye çalıştı. İkisini de dinleyen Vali Ziyâd, Ebu'l-Esved'e hitaben, secili sözleri sarf etmekten vaz geç, karın çocuğu almada senden daha hak sahibidir. Çocuğu ona geri ver, diyerek ikisi arasında hükümde bulundu.¹⁵

Ebu Ubeyde'den rivayet edilen bu diyalogda dil ve edebiyat açısından Ebu'l-Esved'in sahip olduğu özelliklere dair önemli ip uçlar yer almaktadır. Bunlardan ilki her ne kadar hüküm aleyhte olsa da valinin son cümlesindeki ifadelerde Ebu'l-Esved'in dili kullanma yeteneğine vurgu yapmasıdır. Her ne kadar hüküm konumuzun dışında olsa da hâkimin, onun cümlelerindeki ses uyumuna dikkat çekmesi, ed-Düelî'nin dilsel yeteneğini açıkça göstermektedir. Buradaki bir diğer önemli husus ise münazaranın temel ilkelerinden sayılan sabır, tahammül, karşı tarafı dikkatle dinleyip anlamaya çalışması ve baskıcı tavır ve davranıştan uzak durma gibi ilkelere riayet etmiş olmasıdır. Bu da onun konuyla ilgili bilgi ve yeteneğini gözler önüne sermektedir.

25.

¹⁵ Ebû Alî el-Kâlî, *Kitâbu'l-Emâlî* (Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kuttâb, 1976), 2/15.

ed-Düelî'nin münazara alanındaki yeteneğini gösteren tek örnek elbette bu değildir. Kaynaklarımız Ebu'l-Esved'in Benu Kuşayr kabilesi üyeleri ile yaşamış olduğu bir tartışmayı zikretmektedir. Kendisiyle Hz. Ali ve ailesine olan sevgisi konusunda tartışan Benî Kuşayr kabilesine mensup kişilerle münazarada bulunurken hem şiirden hem de ayetten iktibasta bulunarak cevap vermesi onun bu konudaki yeteneğini ortaya koymaktadır.¹⁶

Ebu'l-Esved'in sahip olduğu yetenekler bunlarla da sınırlı değildir. Ebu'l-Esved, yaşı ilerlemiş olsa da gerek fiziki gerek akli ve bilgisel gücüne olan güveni hiç azalmamıştır. Hazırcevaplık ve bununla meşhur olmuş şahsiyetlerin anlatıldığı eserlerde Ebu'l-Esved'in bu yönüyle ilgili çokça mesele anlatılmaktadır. Bunlardan birisinde sarf ettiği aşağıdaki ifadeler, olayları anlama, yorumlama ve sonuca bağlama konusunda kendisine ne kadar güvendiğini göstermektedir:

Ziyâd, Ebu'l-Esved'e yaşın bu kadar ilerlememiş olsaydı bazı konularda senden yardım alırdık dediğinde o, eğer benden güreşmemi ve fiziki güç gerektiren başka işleri yapmamı istiyorsanız bu benden geçti. Ancak benden akıl, bir konuyla ilgili görüş ve düşüncemi isterseniz bunlar bende şu an eskiden olduğundan çok daha iyi durumdadırlar.¹⁷

Elbette Ebu'l-Esved'in özellikleri bu sayılanlarla da sınırlı değildir. Onun, Muâviye (öl. 60/680) ile yaşadığı aşağıdaki diyalog, sahip olduğu cesaret ve hazır cevaplılık özelliğini ortaya çıkarmaktadır:

Yaşadıkları tartışmada Muâviye kendisine: Hakem olayında olsaydın nasıl davranırdın? şeklinde bir soru sordu. Ebu'l-Esved bu soruya: Muhacirlerden bin kişi Ensar'dan da bin kişi toplar ve onlara Muhacirlerden biri mi yoksa tulekâdan biri mi (hilafete) daha layıktır? diye sorardım. Bunun üzerine Muâviye, sana lanet olsun, diye karşılık verdi. Buna mukabil Ebu'l-Esved de seni orada bulundurmayan Allah'a hamd olsun şeklinde cevap verdi.¹⁸

Ebu'l-Esved, Hz. Ali'yi çok seven Ali taraftarı bir kişiliğe sahipti. Bu konuda hem komşuları hem de kayınpederi tarafı olan Benî Kuşayr kabilesindekiler onu çok eleştirmişlerdir. O da eleştirilere karşılık Hz. Ali ve taraftarları içinde bulunmaktan duyduğu memnuniyeti ifade edince onlar şaşırılmış ve bu memnuniyetin sebebini sormuşlardır. Bu soru karşısında Ebu'l-Esved'in verdiği aşağıdaki cevap onun bilgili ve akli muhakemesine örnektir: “Çünkü siz bir işten uzak durduğunuzda ben onda hayır görür yaparım, bir işi istediğinizde ise ben onun yanlış olduğunu anlar ondan uzak dururum.”¹⁹

Aynı konuyla ilgili eleştirilerine şiirle verdiği cevapta şunları ifade etmiştir:

¹⁶ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 72, 73.

¹⁷ Şerîf el-Murtazâ, *Emâli'l-murtazâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-İhyai'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1954), 1/292.

¹⁸ Şerîf el-Murtazâ, *Emâli'l-murtazâ*, 1/292.

¹⁹ Şerîf el-Murtazâ, *Emâli'l-murtazâ*, 1/293.

طوال الدهر لا تنسى عليًا يقول الأزدلون بنو قشير
 فقلت لهم وكيف يكون تركي من الاعمال ما يقضى عليًا
 وعباس وحمزة والوصيا أحب محمدا حبا شديدا
 وجعفر أن جعفر خير سبط شهيدا في الجنان مهاجريا
 إذا بعثت على هويًا أجبي أحبهم لحب الله حتى
 ولست بمخطئ إن كان غيا فإن يك حبهم رشدًا أصبه

Benî Kuşayr'ların rezilleri hiçbir zaman Ali'yi unutma derler.

Onlara bana yapılanları nasıl unutabilirim ki dedim.

Ben Muhammed'i, Abbas'ı, Hamza ve vasiyi çok severim.

Cafer'i de severim. Cafer en hayırlı torundur.

Muhacirken şehit edildi ve cennettedir.

Ben onları Allah için severim.

Eğer onları sevmek bir olgunluksa ben ona eriştim.

Onları sevmek suçsa hatalı olan ben değilim.²⁰

Aynı kişiler bu sefer de şiirdeki *onları sevmek suçsa* ifadesinden hareketle Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'ye olan sevgisinde şüphe olduğunu ileri sürerek ona karşılık verince Ebu'l-Esved, burada görünürde olsa bile aslında bir şüphe olmadığını *Kur'an* ayetinden örneklerle onlara cevap vermiştir.²¹ *De ki: "قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ"* *De ki: Allah. O halde ya biz ya da siz (ikimizden biri) doğru yolda veya açık bir sapıklıktadır."*²²

Burada “onları sevmek suçsa” ifadesini gerekçe gösterip Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'ye duyduğu sevgiden emin olmadığını iddia edenlere ayette geçen “...biz veya siz doğru yolda ya da sapıklıktadır.” ifadeyle bir şüphe durumunun olmadığını dile getirmiştir.

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin dile ve dilde garip olarak bilinen ifadelere olan hakimiyeti onu ön plana çıkaran özelliklerin başında gelmektedir. Az kullanılan kelimelerin nerede ve nasıl kullanılacağı bilgisi her dildede olmayan bir özelliktir. Ebu'l-Esved'in dilin garibini bilmede vardığı noktaya çağdaşlarından neredeyse kimsenin varamadığı ifade edilmiştir.²³ Rivayet

²⁰ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 72, 73.

²¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/233.

²² es-Sebe' 34/24

²³ Mekram, *el-Halkatu'l-mefkûde fî târihi'n-nahvi'l-Arabî*, 21.

edilen iki örnek onun bu güçlü yönünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ebu Alkame (öl. 62/682) ve Ebu'l-Esved'in dilin garibi konusundaki maharetlerinin anlatıldığı bu rivayetlerin birinde Ebu'l-Esved'in Ebu Alkame'ye oğlunun durumunu sorduğu, Ebu Alkame'nin de oğlunu kasıp kavuran bir sıtmaya yakalandığını söylediği aktarılır. Bu sefer de Ebu'l-Esved, Ebu Alkame'ye oğluyla sürekli cedelleşen gelininin durumunu sorduğunda Ebu Alkame'nin boşandıklarını ve kadının başkasıyla evlendiğini söyler. Aralarında bu diyalog geçerken her iki taraf karşılıklı olarak pek bilinmeyen بظيت , حظيت , الرضخ , الفرخ , تشار , تمار , تمار , حظيت gibi ifadeler kullanır. Ebu'l-Esved, Ebu Alkame'nin kullandığı حظيت kelimesini anladığını ancak بظيت kelimesinin ne anlama geldiğini sorduğunda Ebu Alkame'nin cevabı “senin bilmediğin dilin garibindendir” şeklinde olmuştur. Ebu'l-Esved'in buna şu cevabı, bu konuda kendisine ne kadar güvendiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Yeğenim, amcanın bilmediği her harfi kedinin dışkısını saklayıp örttüğü gibi sen de sakla ve ört.”²⁴

Bu cevabıyla Ebu'l-Esved, muhatabına dilsel değere sahip her kelimeyi bildiğini ima etmiştir. Varsa bilmedikleri bunların tıpkı kedinin dışkısı gibi kıymetsiz kelimeler olduğunu dolayısıyla onların yerinin de toprağın altı olduğunun mesajını vermiştir.

Aynı olay başka bir rivayette Ebu'l-Esved'in muhatabı Ebu Alkame'nin olmayıp bir çocuk olduğu ve olay kahramanının da çocuğun babası olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu rivayette Ebu'l-Esved ile çocuk arasındaki diyalog “yeğenim, bana ulaşmamış bir ifadeden sana hayır yoktur.”²⁵ şeklinde son bulmaktadır. Her iki rivayette de ed-Düelî'nin sarf ettiği cümle dilin incelik ve garîbini bilme konusunda kendisine olan güvenini ifade etmektedir.

Ebu'l-Esved'in dilin garîbine olan hakimiyetini vurgulayıp “عَلَيْكُمْ فُلَانًا فَإِنَّهُ أَهْيَسُ أَلَيْسَ أَلَدٌ” ifadelerindeki هيس örneğiyle bunu gözler önüne serenlerden biri de ez-Zemahşerî'dir (öl. 538/1144).²⁶

Tüm bu özelliklerin yanında Ebu'l-Esved evine kapanıp yalnız kalmayı değil halk arasında olmayı, seyahat etmeyi ve gündemi yakından takip etmeyi tercih eden çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen mescide gidip gelmeyi ve arkadaşlarını ziyaret etmeyi aksatmamıştır. Kendisine evinde oturmasını tavsiye edenlere verdiği aşağıdaki cevap bunu açıkça göstermektedir:

²⁴ İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/316-317.

²⁵ Abdülvâhid b. Ali el-Luğavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Nahdati Mısır, 1955), 9.

²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim - Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire, ts.), 4/124.

Sürekli hareket etmem beni daha dinçleştirip canlandırıyor. Evde oturmakla yetinsem, hiç duyamayacağım, haberdar olamayacağım haberleri bu durumda duyuyorum. Evde kalmayıp dışarıya çıktığım için arkadaşlarımla ve diğer insanların sohbetlerine katılıyorum. Evde otursam çoluk çocukla ve evin çalışanlarıyla yüz göz olurum. Durum bu hale gelince de kimse beni kale almaz.²⁷

Aynı şekilde yaşlılık zamanında bir seyahate çıkmak üzereyken kızının kendisine mevsimin kış olduğu soğukların şiddetli olduğu ve seyahatini şartlar daha uygun hale gelinceye kadar etelemesini istediğinde şiirle verdiği cevap, onun bu yönünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

إذا كنت معنيًا بأمر تريده فما للمضاء وتوكل من مثل
توكل وحمل أمرك الله إن ما تراد به آتيك فاقنع بذي الفضل

Yapmayı istediğin bir işe başladığında

Azimli ol ve tevekkül et.

Tevekkül et ve işlerini Allah'a havale et.

O, sana istediğini verecek seni faziletiyle kanaatkâr kılacaktır.²⁸

2. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Şiirlerinde Gramer

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinde gramere dair bilgilerin var olup olmaması konusu önemli bir konudur. Bu önem elbette onun Arap gramer tarihindeki yerinden ve öneminden kaynaklanmaktadır. Şiirleri incelendiğinde gramere dair bilgilerin bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ele alındığı görülmektedir. Konuya dair tespit edilen örnekleri inceleyelim.

Ed-Düelî, gramer kurallarına bağlı olarak bazı kelimelerin kullanımlarıyla ilgili düşüncelerini şiirlerinde açıkça ortaya koymuştur. Bunlardan biri fiillerin aksam-ı seb'a açısından nâkıs olarak değerlendirilen fiillerin çekimlerinde meydana gelen değişikliklerle ilgilidir. ed-Düelî bu konuyu şiirinde şöyle dile getirmektedir:

ولا أقول لقد القوم: قد غليت ولا أقول لباب الدار: مغلوق

Halkın çömleğine ne غليت derim.

Ne de evin kapısına مغلوق derim.²⁹

Bu kelimelerden biri kaynamak, sinirlenmek, köpürmek, galeyâna gelmek vb.

²⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/218.

²⁸ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 120.

²⁹ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 119.

anlamında ikinci baptan gelen عَلَيَّ / عَلَيَّ / عَلَيَّ fiildir. Arapça morfoloji kurallarına göre bu fiilin mazi malum çekiminde hem ibdâl/kalp hem de hazf işlemi gerçekleşmektedir. Buna göre tenis tâsının (dişilik tâsı) birleştiği fiilin lame'l-fiilinden önceki harfin harekesi fethalı olduğunda buradaki vav (و) ya da ya (ي) harfi elif (ا) harfine dönüşür. Bu ibdâl işleminden sonra harekesiz olan tenis taşı ile harekesiz olan elif yan yana gelmiş olur. Arap gramer kurallarına göre bu birliktelik de mümkün olmadığı için zayıf olan harfin hazf işlemi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.³⁰ Dolayısıyla buradaki elif de hazf edilerek fiil çekimi غَلِيَتْ şeklinde değil غَلَيْتْ، غَلَيْتْ، غَلَيْتْ formatında yapılmalıdır.³¹ Aynı fiil Kur'an-ı Kerim'de يَغْلِي (kaynamak) biçiminde geçer. Bu da mazi formunun غَلَيْتْ değil غَلَيْتْ olduğunu gösterir:³² كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ "Eriyip kaynayan maden gibi karınlarda kaynayacaktır."³³ Ayetinde olduğu gibi.

Ebu'l-Esved, ibdâl ve hazf yapmadan çekimleyenlere karşı fiilin yukarıda ifade edilen kurallara uygun olması gerekliliğini şiirinde açık bir şekilde ifade etmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Bu hususların başında bu dönemde dilde bozulmaların meydana geldiğini ve Ebu'l-Esved'in bu bozulmalara karşı çıktığı, gramer kuralını çiğneyip söz konusu fiili ibdal ve hazf olgusuna uğratmadan çekimleyenlere meydan okuması gelmektedir. Ebu'l-Esved'in bu cümlesinden kendisinin fasih olduğunu bu tür dilsel hatalara düşmeyeceği mesajını verdiği sonucu da çıkarılmıştır.³⁴

Buradaki önemli bir başka nokta da Ebu'l-Esved'in ben ne... derim ne de ... derim dediği kelimelerin kültürlerde taşıdığı anlamlardır. Söz konusu iki nesne (kapı ve çömlek) insanlık tarihi kadar eskidir. Ailenin mütemmim bir cüzü ve aile için mahremiyettir. Şiirde bir metafor olarak kullanılan kapı kişinin dış dünyayla bağlantısını sağlayan ve aynı zamanda onu dış etkenlerden koruyan bir metadır. İçerisinde yemeğin piştiği çömlek ile insanların barındığı yerin girişi olan kapı birer metafor olarak kullanılmıştır burada. Dilde yapılan hataların, yaşam için en elzem olan bu iki nesnenin içinde bulunduğu durum bile anlatılırken yapılması lahn olgusunun geldiği nokta ve buna karşı bir duruşu ifade

³⁰ Sa'deddîn Teftâzânî, *Tedricu'l-edânî* (İstanbul: Salah Bilici, ts.), 159-161; Faruk Kazan, *Arapça Morfoloji* (İstanbul: Ensar, 2023), 279.

³¹ İbn Sikkî, *İslâhu'l-mantık*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Dâru'l-Maârif, ts.), 190.

³² Muhammed el-'Adnânî, *Mu'cemu'l-ahtâî's-şai'a* (Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1973), 189; Abdullah b. Cafer İbn Dürüsteveyh - Muhammed Berevâ el-Mahtûn, *Tashihu'l-fasîh ve şerhu* (Kahire: Vizâretu'l-Evkaf, 2004), 53.

³³ ed-Duhan 44/45.

³⁴ el-Cevherî, *es-Sihah*, thk. Ahmed Abdulgaffar Attar (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 6/2448; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs* (b.y.: Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt, 1972), 39/183; Mekram, *el-Halkatu'l-mefkûde fi târihi'n-nahvi'l-Arabî*, 37.

etmektedir.

Aynı beyitte dikkat çeken başka bir kelime مغلق/مغلق kelimesidir. Buradaki her iki form da ism-i meful formatındadır. Ancak مغلق formu sülasi mücerretten (yalın fiil) elde edilmişken مغلق formu ise aynı kökün mezidinden (türemiş fiil) elde edilmiştir. Kapının kapalılığı ifade edilirken Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin “demem” dediği fiilin yalın halinden elde edilmiş مغلق formu değil tıpkı أَقْفَلَ مُغْفَلٌ fiilinde olduğu gibi türemiş halinden elde edilen مغلق formunun kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁵ Her ne kadar fiilin hem sülasi hem de mezid halinin söz konusu anlam için kullanılabildiği ifade edilmişse³⁶ de müteaddiliğinin (geçişlilik) daha güçlü olması ve aradaki anlam inceliği hasebiyle Ebu'l-Esved'in şiirinde belirttiği formatta kullanılması fasih Arapçaya daha uygundur.

Ebu'l-Esved dilde meydana gelen tahriflere meydan okurcasına fasih Arapçaya en yakın kelimelerin doğru kullanımını tercih ettiğini her vesileyle şiirinde dile getirmiştir. Beyitte ortaya çıkan bu meydan okumayla birlikte Ebu'l-Esved'in gramer konusundaki bilgisi ve bu bilgisine güveni de net bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ebu'l-Esved, dilin gramer inceliklerini bilmeyenleri adeta ayıplayarak lahn tuzağına düşüp yaş tahtaya basmayacağını öz bir şekilde ifade etmiştir.

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerine konu ettiği bir başka konu, Arap gramer kitaplarında kullanılmadığı ifade edilen bazı fiillerdir. Arap gramer kitapları ve mu'cemlerde mazi ve mazi formattan türetildiği için³⁷ ism-i fail formalarının öldürüldüğü ve artık kullanılmadığı ifade edilen³⁸ ودع ve eş anlamlısı وذر fiillerini de Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinde görmekteyiz:

ليت شعري عن خليلي ما الذي غاله في الحب حتى ودعه

*Keşke arkadaşımın aşkı kaybedip aşkı bıraktığını ne olduğunu bilsem.*³⁹

Arap dilcilerin büyük çoğunluğunun mazi formu ve ism-i fail formu öldürülmüş ve

³⁵ İbn Sikkît, *İslâhu'l-mantık*, 227; Sa'leb, *Kitâbu'l-fasîh*, thk. Âtîf Medkûr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 277; İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâlî (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 371; 'Adnânî, *Mu'cemu'l-ahtâî's-şai'a*, 188.

³⁶ 'Adnânî, *Mu'cemu'l-ahtâî's-şai'a*, 188-189.

³⁷ Murtada Farah Ali Widaa, “el-Fi'lân vezere ve vede'a fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâsetun nahviyye delâliyye”, *Mecelletu'l-Âdâb* 2/146 (2023), 109.

³⁸ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamit Hindâvî (Beyrût: Dâru'l Kütübî'l-İlmîyye, 2003), 4/361-362; Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyh*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.), 4/109; Teftâzânî, *Tedricu'l-edânî*, 129; Muhammed b. Mükarrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 4797.

³⁹ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 36.

kullanılmamaktadır dediği aynı anlamdaki iki fiilden وَدَعَ fiilini ed-Düelî'nin şiirinde kullanmış olmasını birkaç yönden değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Nesir türüne göre nazım türünün bazı hususiyetlerinin olduğu ehlinin malumudur. Mensur yazılarda kullanılmayan bir fiilin burada zorunluluktan ötürü tercih edildiği ve mecbur kalan şairin gramerdeki kıyasa uymayıp kullanımı neredeyse duyulmamış kelimeleri kullanabileceği görüşü oldukça yaygındır.⁴⁰ Bu görüş aynı zamanda bu fiillerin söz konusu zamanda kullanımının pek duyulmadığı ve kıyasa aykırı olması nedeniyle şâz olduğu anlamına da gelmektedir.

Burada zihni meşgul eden önemli sorulardan biri de bu fiillerin neden kullanılmadığı sorusudur. Dil ve dilsel alandaki gelişmeler neticesinde bu kelimelerin söz konusu zaman formatında kullanılmadığı görüşü ortaya atılmıştır.⁴¹ Bu iddiayı dile getirenler Zeccâcî (öl. 337/949)'nin "Arapçada Fiillerin Zamansal Önceliği" başlığı altındaki görüşlerini dayanak noktası olarak kabul ederler. Nitekim bu bab başlığı altında Zeccâcî, eylemin gerçekleşme zamanı açısından öncelikli olan zamanın gelecek zaman olduğunu ifade etmektedir. Bunu da bir varlığın olmasının yok olmasından zamansal olarak öncelikli olmasıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla sonradan var olan bir varlığın eylemsel durumu anlatılırken gelecek zaman, şimdiki zaman ve en sonunda geçmiş zaman sıralaması takip edileceğinden muzari en baştayken maziye ait zamanın sıralamada son halkayı oluşturduğunu ifade etmektedir.⁴² Gramerciler bu sıralamayı esas alarak söz konusu fiil ve benzerlerinin az kullanılan zaman formatında geçen süre ve dil alanında yaşanan gelişmelerle birlikte unutulduğu ve artık kullanılmadığı sonucuna varmışlardır.

Arap gramercilerinin vardığı bu sonuca İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210), Arapların en fasihi olan peygamberin hadislerinde bu fiilin kullanıldığını gerekçe göstererek itiraz etmekte ve "öldürme" ifadesinden kastın "az kullanma" olduğunu dile getirmektedir.⁴³

Burada unutulmaması gereken bir başka husus da söz konusu fiillerin Ebu'l-Esved ed-Düelî'den başka şairlerin de şiirlerinde kullanmış olmalarıdır. Örneğin وَذَرَ fiilini Züheyr b. Ebû Sûlmâ (öl. 609)'nın kendisinden şiir ve hikmet bilgisini aldığı dayısı⁴⁴ Beşâme b. Gâdir

⁴⁰ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (b.y.: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952), 1/396.

⁴¹ Ali Wida, "el-Fi'lân vezere ve vede'a", 109; Ebu Kâsım ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fî ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1979), 85; Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş*, thk. Hudâ Mahmud Kara'a (Kahire: Mektebetu Hâncî, 1990), 2/520.

⁴² ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fî ileli'n-nahv*, 85.

⁴³ Mecdûdîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi (Kum: Müessesetu İsmâilyân, 1943), 5/166.

⁴⁴ İbn Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü Fuhulî's-Şu'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 719; Nurettin Ceviz, "Mu'allaka Şairlerinin Şiirinde At Tasviri", *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 277.

(öl. ?)'in şiirinde görmekteyiz:

أَنَا نَذِيرُهُمْ بِاللَّهِ وَاحِدَةً وَالْقَرَابَةِ وَالْآخِرَى الَّتِي وَذَرُوا

Ben onlara Allah'ın bir tek olduğunu hatırlatırım.

(Bir de) ilişkilerini kesip terk ettikleri akrabalık bağı ile diğer şeyleri de (hatırlatırım).⁴⁵

Beşâme b. Gadîr'in ölüm tarihi kaynaklarda bulunmasa da vefatı yaklaştığı zaman yaptığı miras paylaşımında 609 yılında vefat eden yeğeni Zühayr b. Ebû Sûlmâ'ya kendisine göre mallardan daha üstün olarak değerlendirdiği şiirlerini ve şiirle ilgili bilgileri bırakmış olması⁴⁶ bizlere yaşadığı dönemle ilgili yaklaşık bir tarih vermektedir. Zühayr b. Ebû Sûlmâ'nın “dayı bana ne bıraktın? sorusuna bunların hepsinden daha üstün olanı diye cevap vermesi ve o nedir? sorusuna şiirlerim”⁴⁷ diye cevap vermesine bakarak onun Ebû Sûlmâ'dan önce vefat ettiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Ebu'l-Esved ed-Düelî 69/688 tarihinde vefat ettiğine göre Beşâme b. Gadîr'in ondan en az 60 yıl önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu da mazisi öldürülmüş denilen fiillerden وَذَرِ nin ed-Düelî'den 60 yıl önce de kullanıldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Sonraki gramer kitaplarındaki “öldürülmüş” hükmü daha önce kullanılmakta olan bu fiillerin sonradan kullanılmadığı şeklinde değerlendirmek daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Daha önce yaşamış bir şey ancak ölebilir veya öldürülebilir. Hiç olmayan bir şey için bu ifadeyle hükümde bulunmak dil mantığı açısından problemdir. Dolayısıyla tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin kullanılmayan bir kelimeyi kullandığı sonucundan ziyade o zaman hala kullanılan bir fiili tercih ettiğini düşünmek daha isabetli olabilir.

Bir başka cahiliye şairi aynı zamanda Hemdân kabilesinin ileri geleni ve komutanı olan Cezîme b. Vâile eş-Şâkiri (öl. ?)'nin şiirinde de bu kelimenin söz konusu formatta kullanıldığını görmekteyiz. Hemdân kabilesi ile komşu başka bir kabilenin su için giriştikleri savaşı tasvir eden şair, kelimenin mazi formunu şu şekilde kullanmaktadır:

وَذَرُوا الْحَقْلَ وَخَلُّوا مِنْ دَنَا فِي هَضَابٍ وَجُودٍ وَسَنَدَ

Düz araziye ve alçak yerleri terk edip yüksek yerlere çıktılar.

Söz konusu fiillerle ilgili böyle bir yorumda bulunmanın şiirler dışında oldukça güçlü başka dayanak noktaları da bulunmaktadır. Kendisini Arapların en fasihi olarak tanımlayan⁴⁸ peygamber efendimizin hadislerinde de bu fiillerin kullanıldığını

⁴⁵ Abdulkâdir Abdulcelîl, “Şi'ru Beşâme b. Gadîr el-Meryî”, *el-Mevrid* 6/1 (1977), 227.

⁴⁶ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhulî's-Şu'arâ*, 718-719.

⁴⁷ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhulî's-Şu'arâ*, 718-719.

⁴⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhir* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/7; el-Husrî el-Kayravânî, *Zehrü'l-âdâb ve Semerü'l-elbâb*, thk. Muhammed el-Bicâvî (Kahire: Dâru'l-ihyâ, ts.), 23.

görmekteyiz.

إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ تَرَكَهُ أَوْ وَدَّعَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فَحْشِهِ

“İnsanların en şerlisi, kötülüğünden sakınıp korunabilmek için insanların kendisini terk ettiği kimsedir.”⁴⁹

مَنْ عَلَّقَ تَمِيمَةً فَلَا أَمَّ اللَّهُ عَلَيْهِ وَمَنْ عَلَّقَ وَدْعَةً فَلَا اللَّهُ لَهُ

“Kim temime/muska takarsa Allah onun hiçbir işini tamamlamasın. Kim de nazar boncuğu takarsa vedaa/salyangoz takarsa Allah onu huzur içinde bırakmasın.”⁵⁰

اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ هَذَا عِرَاقٌ وَهَذَا مَرْقٌ أَوْ مَرْقٌ وَيَضَعُ فَمَنْ شَاءَ أَكَلَ وَمَنْ شَاءَ وَدَّعَ

“Allah’ım sana hamd olsun. Bu kemiktir bu da et suyu. Dileyen onu yesin dileyen de terk etsin.”⁵¹

Birden fazla örnekte görüldüğü üzere bu fiilin kullanımı hadislerde yaygındır. Bu da şairin zorunlu olarak bu fiili tercih ettiği görüşünü zayıflatmaktadır.

Bu fiilin kullanımını sadece peygamberin hadislerinde değil sahabe sözlerinde de görmekteyiz. Örneğin kaynaklarda Hz. Ömer’in şu ifadeleri kullandığı rivayet edilmiştir:

لَمَّا طَعَنَ عُمَرُ قَالُوا لَهُ اسْتَخْلَفَ قَالَ لَا وَاللَّهِ لَا أَتَحْمَلُكُمْ حَيًّا وَمَيِّتًا ثُمَّ قَالَ إِنْ اسْتَخْلَفَ فَقَدْ اسْتَخْلَفَ مِنْ هُوَ خَيْرٌ مَيِّ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَإِنْ أَدَّعَ فَقَدْ وَدَّعَ مِنْ هُوَ خَيْرٌ مَيِّ يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا جَزَاكَ اللَّهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ خَيْرًا⁵²

Hız. Ömer bıçaklanınca kendisine bir halife bırakmasını söylediler. O, ben size ne hayatta ne de ölüyken yük yüklemem dedi. Sonra eğer birini halife olarak bırakırsam bunu benden daha hayırlısı olan biri yani Ebubekir yaptı, eğer halife bırakmazsam/terk edersem bunu da benden daha hayırlısı olan biri yani peygamber terk etti, diye cevap verdi... Burada bu iki fiilden biri olan وُدَّعَ fiilinin kullanıldığını görmekteyiz.

Dat dilinin en belîği olan peygamberin ve Arap dilini iyi bilen arkadaşlarının, bazı formları öldürülmüş bir kelimeden habersiz olup belağat açısından noksanlık olarak

⁴⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002) “Kitâbu'l-Edeb” 48 (No. 6054), 82 (No. 6131).

⁵⁰ Abdullah İbn Vehb, *el-Câmî' fi'l-Hadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin (Riyâd: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1995), 1/748, (no. 662).

⁵¹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrût: Dâru's-Siddîk li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2000), "Me'dube", 594 (No. 1243)

⁵² 'Umer b. Şebbe İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne li'bni Şebbe*, thk. Fehîm Muhammed (Cidde: b.y. 1979), 3/920.

görülen⁵³ o kelimeleri kullanmış olmaları düşünülemez. Geriye bir ihtimal daha kalıyor. O da daha önce kullanılan söz konusu kelimelerin sonraki dönemde öldürüldüğü veya neredeyse hiç kullanılmadı denecek kadar az kullanılmış olmalarıdır. Burada da zihinleri başka bir soru meşgul etmektedir. Bu da “bu fiilin mazi ve mastar formu öldürülmüştür ve kullanılmamaktadır” hükmünü veren ilk Arap gramer aliminin kim olduğu sorusudur. Bu sorunun cevabı bulunduğunda konuyla ilgili fikir beyan etmek daha kolay olacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla وذر وودع fiillerinin Araplar tarafından kullanılmadığını ifade eden ilk kişi⁵⁴ Sîbeveyhi (öl. 180/796) ve وادعك ربك وما قلى kiraati ile Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin وادعه حتى sözünün şâz olduklarını Sîbeveyhi'den nakille ilk defa dile getiren⁵⁵ İbn Cinnî (öl. 392/1002)'dir. Bu veriler ışığında bu kelimelerin önceden kullanıldığı ancak sonraki dönemde dile ağır gelme gerekçesiyle söz konusu zaman kipinin pek kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinde görülen ve sonraki dönemlerde bir gramer kaidesi olarak kaynaklarda yer alan konulardan biri de kullanımı fazla olmasından ötürü fiilin hazf edilip yerine mefulün, halın veya zarfın bırakılması kaidesidir. Söz konusu gramer kuralına göre bir karinenin olması şartıyla fiil, yerine mefulu bırakarak kaybolmaktadır.⁵⁶ Sîbeveyhi bu konuyu ayrı bir başlık altında ele alarak ed-Düelî'ye nispet edilen şiirden örnek vermektedir.⁵⁷

إذا جئت بوابا له قال: مرحبا ألا مرحب واديك غير مضيق

Bir kapıya geldiğinde kapıdaki sana merhaba dediğinde

Sen de ona senin de ovan dar olmasın de.

Burada مرحبا kelimesi, hazfedilmiş مكانا رحبا ya اأتيت ذلك وأصب ذلك ifadesi yerine kullanılmıştır. Aynı durumu أهلا kelimesinin إلى أهلك yerine kullanılmasında da görmemiz mümkündür. Buna gramer kuralının bir örneği de مهلا kelimesinde görmek mümkündür. Burada da hazfedilen “yavaş davranmak” anlamındaki تمهل fiilinin yerine مهلا kelimesinin kullanımı tercih edilmektedir. ed-Düelî, bunu şiirinde şöyle kullanmıştır:

رمانى جارى ظلما برميّة فقلت له مهلا فأنكر ما أتى

⁵³ Sa'deddîn Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Salah Bilici, 2017), 30.

⁵⁴ Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu Hâncî, 1988), 1/25.

⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/266.

⁵⁶ Muhammed b. Abdurrahman el-'Umerî el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî* (İstanbul: Salah Bilici, ts.), 20.

⁵⁷ Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, 1/290, 296.

Komşum, bana zulmederek fırlattı

*Ona, yavaş yavaş dedim oda geleni inkâr etti.*⁵⁸

Buna benzer kullanımlar ed-Düelî'den önce yaşamış şairlerin şiirlerinde de bulunmaktadır. Örneğin cahiliye şairlerinden Rabiha b. Hâris el-Ezdî (öl. 573), söz konusu ifadeyi şiirinde şu şekilde kullanmıştır:

فَقُلْتُ لَهُ أَهْلًا وَسَهْلًا وَمَرْحَبًا كَفَيْتَ بِلَا رَجْعٍ بَرَجْعٍ كَلَامٍ

Ona merhaba hoş geldin dedim.

*Sözün faydası dışında menfaatsiz olması sana yeter.*⁵⁹

Arap gramerinde önemli bir konu olan İsm-i fâilin muzari fiil gibi mef'ulde amel etmesi olgusu bazı dil bilginlerince müstakil bir konu olarak ele alınmıştır. Buna göre eylemin şimdiki veya gelecek zamanda olması kaydıyla ism-i fail, malum (öznesi belli) muzari fiil gibi amel edebilmektedir. Bu tür durumlarda ism-i fail isim olduğu için son harekesinin tenvin olması hem daha uygun hem de kuvvetle olasıdır. İzafet durumunda Arapların kelimeye hafifliği elde etme amacıyla tenvin veya nun harfini de hazfettikleri ve bunun manada herhangi bir değişiklik meydana getirmediği ifade edilmiştir.⁶⁰ Temel gramer kaynaklarda bu bilgiler verilirken istiṣḥat olarak şiirlerden fazlaca istifade edilmiştir. Burada kullanılan şiirlerden biri de Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye ait olduğu ifade edilen⁶¹

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتَبٍ وَلَا ذَاكَرٍ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا

Onu, utanıp çekinmeyen

*Ve Allah'ı da çok az anan bir vaziyette buldum.*⁶²

şeklindeki şiirdir. Buradaki ذَاكَرٍ kelimesi ism-i fail olup sonundaki tenvin hazif edilmiştir. Söz konusu hazifle ilgili Arap dil bilginleri tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur. Tenvinin, tahfif için mi yoksa iki harekesiz harfin yan yana gelmesinden mi yoksa izafet terkibi oluşturmasından mı ortadan kalktığı tartışma konusu olmuştur. Tenvinin tahfif için değil iltikai sakineyn yani iki harekesiz harfin bir arada bulunamaması kuralı gereği hazif edildiği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla beyitteki Allah lafzının mecrur değil mansup olması daha uygun görülmüştür. Çünkü buradaki ism-i failin marife olan lafzatullah'a izafe edilmesi dolayısıyla lafzatullah'ın mecrur kılınmasını gerektirecektir.

⁵⁸ Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 54.

⁵⁹ Ahmed Muhammed 'Ubeyd, *Şu'arau 'Umman fi'l-cahiliyye ve sadri'l-İslâm* (Abû Dabî: el-Mecmau's-Sakafî, 2000), 46.

⁶⁰ Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, 1/164, 166; el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 32.

⁶¹ Muhammed Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhü's-şevâhidi's-ş-riyye fi ümmâtî'l-kütübi'n-nahviyye* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2007), 2/379; Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, 1/169.

⁶² Ebu'l-Esved, *Dîvân*, 123.

Aynı zamanda ism-i failin izafet hali onu marife yapacağından kendisinden önceki matufu aleyh kelimesine marife ve nekirelik uyumu açısından da uygunluk sağlamayacağından hareketle isabetli görülmemiştir.⁶³

Burada konumuzla ilgili olan kısımlardan birincisi, ed-Düelî'nin şiirinde tenvinini gramer kurallarına uygun olarak hazif etmiş olmasıdır. İkinci önemli husus ise söz konusu beyitte ism-i failin şartlar oluştuğunda tıpkı muzari fiil gibi amel etmiş olmasıdır. Şiirde tenvinin hazif edilmesinin sebebi ise kendisinden sonraki dil bilginlerince etraflıca tartışılmış ve olası durumlar nedenleriyle birlikte ortaya konulmuştur.

Sonuç

Araplar, selika yani sahip oldukları sözlü kültür geleneği diyebileceğimiz özelliklerinden ötürü diğer dillerden farklı olarak hareke özelliğine sahip Arapça metinleri doğru anlama gelecek bir şekilde harekesiz ve noktasız okur ve yazarlardı. Ancak Arap olmayan insanların İslam dinine girmesiyle birlikte başta *Kur'an-ı Kerim* olmak üzere Arapça metinlerle karşılaşması, bu metinlerin hem doğru bir şekilde okunma hem de yazma problemini ortaya çıkarmıştır. Bu problem, şüphesiz ki her Müslümanın mutlaka muhatap olduğu İslam dininin kutsal kitabı *Kur'an*'ın okunmasında bariz bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Bir hareketin cümlelerin tüm anlamını değiştirebilme kabiliyeti düşünüldüğünde ilk defa bu dille karşılaşan insanların yaşamış oldukları zorluk daha iyi anlaşılmaktadır. Arapçanın gramer tarihinde yaşanan bu zorluklara dair çok farklı örnekler rivayet edilmiştir. Bu zorluğu aşmanın akla gelen ilk yollardan biri bu dilin gramerini sistematize etmek ve bu kuralları normlaştırmak olmuştur. Bunu yapacak doğru kişi veya kişileri bulmak da en az bu durum kadar zor olmuştur. Dilin garip ve inceliklerine vakıf olmak, zeki ve pratik olmak, bazı bilgileri karıştırmayacak kadar genç olmak, kendine güven duygusunun güçlü olması gibi özelliklere sahip olan insanların bu ağır işin altından kalkabilmesi daha muhtemeldir. Kendi çevresi tarafından bu özelliklere sahip bir kişi olarak tanınan Ebu'l-Esved ed-Düelî, Arap gramer kurallarını belli bir sisteme oturtmuş ve bu dilin ilk terimlerini ortaya atmıştır. Elbette ed-Düelî, bu işi herhangi bir fikirsel ön çalışmasız yapmamıştır. Onun ilmin kapısı olma şöhretine sahip Hz. Ali ile olan dostluğu dönemin insanları tarafından bilinen bir gerçektir. Ayrıca onun, Hz. Ali'den Arap gramerine dair bazı müsveddeleri aldığı da rivayet edilmiştir. Tüm bu birikimin sonucunda Arap gramer kurallarının ilk temellerini atma girişimleri başlamıştır. Ebu'l-Esved'in sahip olduğu dilin garibini bilme, gramerin temelini oluşturma özelliklerinin yanında şiir ilmine olan merakı ve kendisinin şair olması, bu özellikleri bir noktada buluşturmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Ebu'l-Esved ed-Düelî, sadece gramere dair terimleri ortaya koymamış aynı zamanda bir takım gramerle ilgili kuralları ya doğrudan ya da dolaylı olarak şiirlerinde ele almıştır. Gramer konularından bazılarını şiirlerine konu etmesi ve bunun işleniş üslûbu, o zaman

⁶³ İbnü'l-Şecerî Muhammed b. Hamza, *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi (Kahire: Mektebet'l-Hancı, 1978), 2/164.

dilde bozulmanın vardığı noktayı da tespit etme açısından son derece önemlidir. Şiirlerinde “ben bu kelimeyi söylemem” veya “ben şu kelimeyi böyle kullanmam” gibi ifadelerin bulunması, o dönemde başkalarının bu tür kullanımları tercih ettiğini göstermektedir. Bu ifadeler bir yandan o dönemde dildeki bozulmaları gösterirken diğer taraftan ed-Düelî'nin bu bozulmalar karşısında gösterdiği direnci ortaya koymaktadır. Daha sonra kaleme alınan gramer kitaplarında bazı formatları için “öldürülmüş” denilen ifadelerin ed-Düelî'nin şiirlerinde kullanıldığı görülmektedir. Aynı ifadelerin başta hadis metinleri olmak üzere başka metinlerde de geçmesi, şairin serbest davranmasıyla değil bilinçli bir kullanımı tercih ettiği şeklinde düşünülebilir. Aksi halde diğer metin sahiplerinin kullanım tercihlerine bir izahat gerekecektir. Ebu'l-Esved ed-Düelî şiirlerinde daha sonraki gramer kaynaklarına aykırı kullanımlara yer vererek dönemin dilsel yapısını yansıtır. Aynı zamanda Hz. Ali karşıtlarına verdiği cevaplar dönemin siyasi ve sosyal atmosferine de ışık tutar.

Kaynakça | References

- Abdulkâdir Abdulcelîl. “Şi’ru Beşâme b. Gadîr el-Meryî”. *el-Mevrid* 6/1 (1977), 217-230.
- Ahfeş el-Evsat, Ebû’l-Hasen Saîd b. Mes’ade. *Me’âni’l-Kur’ân li’l-Ahfeş*. thk. Hudâ Mahmud Kara’a. Kahire: Mektebetu Hâncî, 1990.
- Ahmed Muhammed ‘Ubeyd. *Şu’arau ‘Umman fi’l-cahiliyye ve sadri’l-İslâm*. Abû Dabî: el-Mecmau’s-Sakafî, 2000.
- Ali Widaa, Murtada Farah. “el-Fi’lân vezere ve vede’a fi’l-Kur’âni’l-Kerîm dirâsetun nahviyye delâliyye” *Mecelletu’l-Âdâb*, 2/146, (2023), 105-124.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebu’l-Mufred*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî Beyrût: Dâru’s-Siddîk li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihah*. thk. Ahmed Abdulgaffar Attar. Beyrût: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1984.
- Ceviz, Nurettin. “Mu’allaka Şairlerinin Şiirinde At Tasviri”. *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 265-278.
- Ebû Alî el-Kâfî. *Kitâbu’l-Emâlî*. Kahire: el-Heyetu’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kuttâb, 1976.
- Ebu’l-Esved. *Dîvânu Ebi’l-Esved ed-Düelî*. Bağdat: Mektebetu’n-Nehde, 1964.
- Enbârî, Kemâleddîn. *Nüzhetü’l-elibbâ fi tabakâti’l-üdebâ*. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1998.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. Abdulhamit Hindâvî. Beyrût: Dâru’l Kütübî’l-İlmiyye, 2003.
- Gündüz, Muhammed Recai. “Bir Zühed Şairi Olarak Ebu’l-Esved ed-Düelî”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 226-243.
- Hasan Şurrâb, Muhammed Muhammed. *Şerhü’s-şevâhidi’s-ş-i’riyye fi ümmâti’l-kütübî-n-nahviyye*. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 2007.
- Husrî el-Kayravânî. *Zehrü’l-âdâb ve Semerü’l-elbâb*. thk. Muhammed el-Bicâvî. Kahire: Dâru’l-İhyâ, ts.
- İbn Abdürrabbih. *el-‘İkdü’l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumeyyha. Beyrût: Dâru’l Kütübî’l-İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. b.y.: el-Mektebetu’l-İlmiyye, 1952.
- İbn Dürüsteveyh, Abdullah b. Cafer - Muham med Bervâ el-Mahtûn. *Tashîhu’l-fasîh ve şerhuh*. Kâhire: Vizâretu’l-Evkaf, 2004.
- İbn Hallikân, Ebu Bekr. *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetu’n-Nehdetu’l-Misriyye, ts.
- İbn Kuteybe. *Edebu’l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî. Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükarrem. *Lisânu’l-‘Arab*. Kahire: Dâru’l-Me’arif, ts.
- İbn Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- İbn Sellâm el-Cumahî. *Tabakâtu Fuhuli’s-Şu’arâ*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Cidde: Dâru’l-Medenî, ts.
- İbn Sikkît. *Islâhu’l-mantık*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: Dâru’l-Maârif, ts.

- İbn Şebbe, 'Umer b. Şebbe. *Târîhu'l-Medîne li'bni Şebbe*. thk. Fehîm Muhammed. Cidde: b.y., 1979.
- İbn Vehb, Abdullah. *el-Câmi' fi'l-Hadîs*. thk. Mustafa Hasan Hüseyin. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1995.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi. Kum: Müessesetu İsmâîlyân, 1943.
- İbnül-Kıftî. *İnbâhu'r-ruvât 'ala enbâhi'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetu Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1950.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec. *el-Egânî*. thk. İhsân Abbâs vd. Beyrût: Dâru's-Sadr, 2008.
- Kazan, Faruk. *Arapça Morfoloji*. İstanbul: Ensar, 2023.
- Kızıklı, Zafer. "Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 265-280.
- Mekram, Abdu'l'âl Sâlim. *el-Halkatu'l-mefkûde fi târîhi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahman el-'Umerî. *Şerhu'l-Muğnî*. İstanbul: Salah Bilici, ts.
- Muhammed b. Hamza, İbnü's-Şecerî. *el-Emâlî*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi. Kahire: Mektebet'l-Hancı, 1978.
- Muhammed el-'Adnânî. *Mu'cemu'l-ahtâi's-şai'a*. Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1973.
- Luğavî, Abdulvâhid b. Ali. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Nahdati Mısır, 1955.
- Sa'leb. *Kitâbu'l-fasîh*. thk. Âtîf Medkûr. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Sîbeveyhi. *Kitâbu Sîbeveyh*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Sîbeveyhi. *Kitâbu Sîbeveyhi*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu Hâncî, 1988.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Muzhir*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şerîf el-Murtazâ. *Emâlî'l-murtazâ*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-İhyai'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1954.
- Teftâzânî, Sa'deddîn. *Muhtasarul-me'ânî*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Salah Bilici, 2017.
- Teftâzânî, Sa'deddîn. *Tedricu'l-edânî*. İstanbul: Salah Bilici, ts.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-arûs*. b.y.: Matbaatu Hukemeti'l-Kuveyt, 1972.
- Zeccâcî, Ebu Kâsım. *el-İzâh fi ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1979.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs*. thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim - Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire, ts.